

Franciszek cseh

Jagelló Egyetem

Az összeesküvés-elméletek nem csak a választási veszteseknek valók.

Rendszerellenes pártok és konspiratív bizalmatlanság Lengyelországban

Összefoglaló: A tanulmány egy lengyelországi országos reprezentatív felmérés adatainak felhasználásával a választások utáni attitűdök, az ideológia és a közszférával szembeni konspiratív bizalmatlanság közötti kapcsolatokat vizsgálja. A hivatkozási pont Joseph Uscinski és Joseph Parent érvelése. Ők bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy az Egyesült Államokban az összeesküvés-elméletek népszerűbbek a választási vesztesek körében. A cikkben bemutatott adatok az érvelés korlátozottságát és a rendszerellenes pártok különleges szerepét mutatják a 2015-ös lengyel parlamenti választásokon. Ezért az összeesküvés-elméletek átfogóbb megértését tárgyalják a politikatudomány területén belül.

Kulcsszavak: *összeesküvés-elmélet, összeesküvés-elmélet, rendszerellenes párt, választás, politikai támogatottság, Lengyelország*

Bevezetés

A választások utáni attitűdök az elmúlt két évtizedben a politikatudományi és politikai szociológiai körökben már bevett kutatási problémává váltak. Valójában kulcsfontosságú témáról van szó, mivel a választási sikert megtapasztaló és a vereséget szenvedett politikai pártokat támogató választók érzelési és gondolatai jelentősen eltérnek a politikai rendszerrel kapcsolatban, amint azt számos eredmény is sugallja. Így a választási eredmények nemcsak a politikai színteret alakíthatják, hanem hatással lehetnek egy rendszer legitimitációjára, valamint támogatást szerezhetnek a radikális változásokhoz és a demokratikus államok politikai kultúrájának más kritikus jellemzőihez.

Christoph J. Anderson és Christine Gillroy úton járva kimutatták, hogy a választási vereség tapasztalata hatással van az alacsony politikai bizalomra (1997). Egy másik cikkben Anderson és Andrew LoTempio arra hívta fel a figyelmet, hogy "ezek az

eredmények a demokratikus intézmények stabilitására és működésére is kihatnak. Mivel az emberek jobban szeretnek nyerni, mint veszíteni, a győztesek kisebb valószínűséggel, a vesztesek pedig nagyobb valószínűséggel szorgalmazzák a rendszer radikális megváltoztatását" (2002, 349. o.).

A választás nyertesink és vesztesink attitűjét számos különböző politika kontextusban és különböző nézőpontból vizsgálták. A győztes és vesztes közötti különbséget például a választási rendszerek különböző típusai, a demokrácia stabilitásának mértéke, a bürokrácia minősége és a választási fluktuáció szerinti államokban figyelték meg (Anderson & Tverdova, 2003; Banduci & Karp, 2003; Chang et al., 2014; Esaiasson, 2011). A témával foglalkozó egyik legújabb munkában Stefan Dahlberg és Jonas Linde a vesztes hatásának tartósságára összpontosított. Svéd adatok alapján, **dinamikus szemszögből mutatták be, hogy a vereség élménye a jelek szerint nem a választási eredmény miatti átmeneti csalódás, hanem inkább egy viszonylag tartós aspektusa annak, ahogyan a választók a demokratikus rendszer működésére tekintenek**" (2017, p. 638), amely szinte a teljes választási cikluson át tarthat.

A választások utáni attitűdök egy másik aspektusát Joseph E. Uscinski és Joseph M. Parent, két amerikai politológus tette hozzá, akik bebizonyították, hogy a választási vesztesek hajlamosabbak az összeesküvés-~~elméletekre~~ **elméletekre** (2014). **Sőt, az American Conspiracy Theories című könyvben hosszútávú társadalmi adatok** felhasználásával rámutattak arra, hogy a választási eredmény hatással van az összeesküvés-~~elméletekre~~ **elméletek téra és agnosztó konklúziója "A republikánus kormányok idején a jobboldalt és a kapitalista pártokat célzó összeesküvés-elméletek átlagosan az összeesküvés-gyanús állítások 34 százalékát tették ki évente, míg a baloldalt és a kommunistákat célzó összeesküvés-elméletek átlagosan csak 11 százalékát. A demokrata kormányok idején, mutatis mutandis, a jobboldalt és a kapitalistákat célzó összeesküvés-elméletek 25 százalékponttal 9 százalékra csökkentek, míg a baloldalt és a kommunistákat célzó összeesküvés-elméletek több mint kétszeresére, 27 százalékra emelkedtek. Aki a Fehér Házat irányítja, az összeesküvés-elméleteket hív meg"** (Uscinski & Parent, 2014, 140. o.). **Ez aratá, hogy választási eredmények nyomaközveti attitűdök, hanem először is alakítják.** Talán ez az egyik oka annak, hogy a vesztes hatás olyan tartós, ahogyan azt **Dahlberg és Linde (2017) tagaja Annyiszáznál magasabb** összeesküvés-elméletek a vesztes pártok támogatóinak alacsonyabb bizalmi szintjét erősítik.

Amint láthatjuk, Uscinski és Parent összeesküvés-elméletekkel kapcsolatos megállapításai megerősítik a korábbi kutatási eredményeket a politikai bizalom alacsony fokára vonatkozóan a vesztes pártok támogatói körében. Ez **nem meglepő, hiszen az összeesküvés-elméletek a bizalomról szólnak.** Valóban, az a **meggyőződés, hogy valakinek titkos megállapodása van a hatalom bitorlására és ezáltal a bevett jogok megsértésére, az azt csopót iránti népszerűségi bizalmián kifejezése.** Az Uscinski és Parent által felhozott "az összeesküvés-elméletek a veszteseknek szólnak" érv (akik kifejtik, hogy a **vesztesek** kifejezést leíró értelemben használják, nem pejoratíván (2014, 22. o.), azonban teljesen megerősítik, hogy **abizalom tekintetében magasabb** vesztes különbség ellentétes az összeesküvés-elméletek társadalmi-politikai okairól szóló korábbi kutatásokkal.

Richard Hofstadter, a neves történész és az összeesküvés-elméletek kutatásának **úttörője** határozottan azt sugallta, hogy a jobboldaliak hajlamosak az összeesküvés-elméletekre. Hofstadter azonban fenntartást tett arra vonatkozóan, hogy a paranoid típusú

Az összeesküvés-elméletek nem csak a választási veszteségek
gondolkodás "nem feltétlenül jobboldali" (1996 [1964], 3. o.). Sok kutató és újságíróvalók
számára a jobboldali ideológia és az összeesküvés-elmélet összekapcsolása közhelyszerű
állításá vált, amelyet nem kell bizonyítani. Az antiszemita összeesküvés-elméleti
sztereotípiák, valamint a kommunista boszorkányüldözés a

McCarthy-korszak, mindketten a jobboldalhoz kötődnek, és a politikai összeesküvés-elmélet ikonjaivá váltak.

Mindazonáltal egyre több bizonyíték van arra, hogy egyetlen konkrét ideológiai csoport sem immunis az összeesküvés-elméleti gondolkodásra, és a baloldaliak is összeesküvés-elméleteket vallanak (Uscinski et al., 2015; Smallpage et al., 2017 Czech, 2015). Mint említettük, Uscinski szerint ez összefügg a választások elvesztésének **situációs tényezőjével**. Más szerzők azt mutatják, hogy az összeesküvés-hit összefügg a radikális - bal- és jobboldali - ideológiákkal (Inglehart, 1987; van Prooijen et al., 2015; Korzeniowski, 2014). Van Prooijen és munkatársai vizsgálatai "négyzetes összefüggést mutattak ki a politikai ideológia erőssége és a különböző politika kérdésekkel kapcsolatos összeesküvés-hiedelmek között. **Többi arésvadonka** társadalmi problémák **egsáú** politikai megoldásaiba vetett hite közvetítette az összeesküvés-hiedelmeket mind a bal-, mind a **jobb oldali szélsőségek** körében. (...). Következtetésünk az, hogy a politikai **szélsőség és az összeesküvés** hiedelmek erősen összefüggnek egymással egy erősen strukturált gondolkodási stílus miatt, amely a társadalmi események értelmezésére irányul" (van Prooijen et al., 2015, 570. o.)¹.

Összefoglalva, a rendelkezésre álló adatok az összeesküvés-elmélet két politikai magyarázatát támasztják alá: a situációs (választási vereség) és az ideológiai (radikalizmus) magyarázatot. Így felmerül a két tényező közötti kapcsolat kérdése.

Probléma

Az "összeesküvés-elméletek veszteseknek valók" érv merész és új megvilágításba helyezi az is- sue-t, azonban a legnagyobb probléma ezzel a megközelítéssel az, hogy Uscinski állítása csak amerikai adatokon alapul. Az Egyesült Államokban a parlamenti választásokon alkalmazott, **egy győztes választókerületet tartalmazó többes választási rendszer** másképp befolyásolja a politikai viselkedést, mint az Európában és sok más országban **népszerű** többségi rendszer, vagy más, összetettebb, hibrid választási rendszerek.

Például, ahogyan Duverger jól ismert törvénye magyarázza (Dunlavy & Divakar, 2013), az **egy győztes választókerületek** gyakran kétpártrendszerhez vezetnek, és a **populista, radikális** vagy rendszerellenes pártok sokkal nehezebben érvényesülnek, mint a pártlistás arányos képviselői és többpárti politikai rendszerben. Ráadásul ez utóbbiban a politikai siker kérdése sokkal **összetettebb**. Egy olyan radikális párt támogatói, amely **először lépte** át a választási küszöböt, ezt hatalmas sikernek érezhetik, még akkor is, ha csak egy kis marginalizált ellenzéki párttá válik. Még ha egy választás objektív sikere továbbra is **kanonikus mutató a politikatudományban, nem szabad elfelejtenünk, hogy végső soron a siker vagy kudarc szubjektív érzése, amely összeesküvés-elmélethez vezet, jelentheti azt, hogy**

¹ **Politika praxia és az RWA** vagy a **jobb oldali ténytudás** közötti **jó ismét összefüggést** inkább a "radikális érv", mint a "jobboldali érv" másik esetének kell tekinteni. A változó elnevezése félrevezető lehet, mivel nem tudjuk pontosan, hogy az RWA mennyire korrelál a jobboldali nézetek

Az összeesküvés-elméletek nem csak a választási veszteségek
kinyilvánításával és a jobboldalinak minősített pártokra való szavazással. *valók*

különböző dolgok. Azért a fenti példák is mutatják, nem lehet egyszerű analógiát felállítani, és a különböző politikai kontextusok kutatása van szükség a fides kiindulópontot jelent Lengyelország a pártlistás arányos választási rendszerével és többpárti politikai rendszerével.

A lengyel állampolgárok körében 2014-ben végzett reprezentatív mintavételes felmérésből származó adatok másodlagos elemzése (Czech, 2015, 190-192) **negatív** látszik Uscinski érvelését. Az ellenzéki pártokat támogató válaszadók általában mélyebben internalizált konspiratív narratív sémával rendelkeznek. Hozzá kell azonban tenni, hogy az internalizáció szintje jelentősen eltér a különböző ellenzéki pártok támogatói között. A radikálisabb, konszenzus- és rendszerellenes álláspontot képviselő Jog és Igazságosság párt (Prawo i Sprawiedliwość - PiS) támogatói körében egyértelműen magasabb, mint a Demokratikus Baloldali Szövetség (Sojusz Lewicy Demokratycznej - SLD) támogatói körében. Ezért a radikális ideológiai érv is érvényesnek tűnik.

Érdekes kérdés merült fel a 2015-ös választások után, amikor a PiS az érzékellenes álláspontjával elsöprő győzelmet aratott, és az 1989-es demokratizálódás óta az első olyan párt lett Lengyelországban, amely abszolút többséget szerzett a lengyel parlament mindkét házában². Ez tökéletes alkalom Uscinski érvelésének tesztelésére. Ha igaza van, akkor az összeesküvés- gondolkodás népszerűségének szintjének a PiS támogatói körében az összes többi párt szintje alá kellene esnie. Ez azt jelentené, hogy a situációs tényezők határozzák meg az összeesküvés-elméleti bizalmatlanság szintjét, míg az ideológiák vagy világnézetek elvileg irrelevánsak.

A fő probléma, amivel itt szembesülünk, a következő: csökken-e az összeesküvés-elméleti bizalmatlanság szintje egy győztes rendszerellenes párt támogatói körében? Még egy kérdést kell feltenni: csökken-e az összeesküvés-elméleti bizalmatlanság szintje egy győztes rendszerellenes párt támogatói körében a konszenzusos, mérsékelt, nem radikális pártok támogatóinak növekvő bizalmatlanság szintjénél **magasabban**? És másrészt: alacsonyabb-e az összeesküvéses bizalmatlanság szintje a győztes rendszerellenes párt támogatói között, mint a vesztes rendszerellenes pártok támogatói között?

Projekttem kezdetétől fogva hipotézisem az maradt, hogy az első válasz igenlő. A második válasz negatív, a harmadik pedig pozitív. Más szóval, hipotézisem az, hogy a győztes rendszerellenes pártok támogatói körében csökken az összeesküvéses narratív séma, de még mindig magasabb, mint a sugárzó változást **ellenző vesztes pártok támogatói** körében, és alacsonyabb, mint a többi vesztes rendszerellenes párt támogatói körében.

Operacionalizálás

Három kulcsfontosságú változót veszünk figyelembe ebben a projektben: a közszférával szembeni konspiratív bizalmatlanságot, a pártok rendszerellenes álláspontjának mértékét és a választási győzelem/veszteség tapasztalatát.

² Tisztázni kell, hogy a 2015-ös választásokon a PiS az Egyesült Jobboldal (Zjednoczona Prawica - ZP), a Szolidáris Lengyelország (Solidarna Polska - SP) és a Lengyelország Együtt (Polska Razem - PR)

*Az összeküvés-elméletek nem csak a választási veszteségek
koalícióját hozta létre, és meghívta jelöltjeiket a PIS listájára.*

A választók konspiratív bizalmatlansága a közszférával szemben valójában az internalizált konspiratív narratív séma **kifejeződése**, és az irodalomban számos neve van. Az egyes összeesküvés-elméletek aktív és passzív (re)produkcióját nevezték el: összeesküvés-gondolkodásnak (Grzesiak-Feldman, 2016), összeesküvés-hiedelmeknek (van Prooijen et al., 2015), politikai paranoiának (Robin & Post, 1997; Korzeniowski, 2014) vagy paranoid stílusnak (Hofstadter, 1996). Az általános elképzelés minden esetben ugyanaz marad, de az összeesküvés-elmélet **tanulmányozásának különböző megközelítései között** néha kisebb eltérések fordulhatnak. E tanulmány szempontjából fontos, hogy az összeesküvés-elmélet köznyelvi értelmezésével ellentétben az összeesküvés-elmélet bizalmatlanság változója nem feltétlenül hamis, és sok esetben nem vagyunk abban a helyzetben, hogy meg tudjuk mondani, igaz-e vagy sem. Ezért senki sem mondhatja, hogy definíció szerint alaptalan, alaptalan vádaskodásról van szó, ami a mentális téveszme jele lehet. Ez egy általánosan elfogadott feltételezés az összeesküvés-elméletekkel foglalkozó interdiszciplináris területen (Knight, 2000; Uscinski & Parent, 2014). Az összeesküvés-elméleti bizalmatlanság nem csupán egy másik kifejezés a bizalmatlanság bármely formájára. Az összeesküvéses bizalmatlanság mély, hosszú távú bizalmatlanságot feltételez a közszférával szemben, és mint ilyen, függetlenül attól, hogy igaz vagy hamis, társadalmi és politikai következményei vannak, ezért **tanulmányozni kell. Az emberek növekvő száma, akik megvannak győződve arról, hogy az elitek titokban és szándékosan ártnak a társadalomnak, mindig a közszférán belüli problémák riasztó jele** (Fenster, 2008).

Kutatásomban a közszférával szembeni konspiratív bizalmatlanságot egy 7 tételes skálán mértem, ahol a pontszám a következő állításokhoz való viszonyuláson alapul: 1. A közszféra döntő fontosságú eseményeire vonatkozó kulcsfontosságú információkat szándékosan elrejtik a polgárok szeme elől; 2. A politikusok a döntések meghozatala során általában a polgárok hangja helyett a nagyhatalmú titkos csoportokra hallgatnak; 3. A látszólag véletlenszerű helyzetek, például a gazdasági válságok valójában gondosan megtervezettek; 4. A közszféra döntő fontosságú eseményei a polgárok szeme elől szándékosan el vannak rejtve. A legtöbb vállalat rendszeresen megszegi a törvényt, korrumpálja a hatóságokat és dokumentumokat hamisít a profit növelése érdekében; 5. A legtöbb háború csak azért tör ki, mert a globális vállalatoknak **érdeke fűződik hozzá**; 6. A legfontosabb politikai döntéseket az Ön országában harmadik országok titkosszolgálatainak ügynökei fogadják el; 7. Egyetlen titkos szervezet irányít mindent, ami a világpolitikában történik.

A válaszadó által elfogadott állítások száma jelzi a közszférával szembeni bizalmatlanság konspiratív narratívájának internalizálási szintjét. A skála **belső konzisztenciája elfogadható ($\alpha = .76$). A név és leírás további információkat a következő szakaszban közlünk.**

Amikor a politikai pártok rendszerellenes álláspontjáról van szó, Giovanni Sartori gondolatát alkalmazom: "a fogalom kemény magját azzal emeljük ki, hogy a rendszerellenes ellenzék olyan hitrendszerhez tartja magát, amely nem osztja annak a politikai rendnek az értékeit, amelyen belül **működik**" (Sartori, 1976, 133. o.). Ahogy Giovanni Capoccia Sartori kapcsán megjegyzi, "a [rendszerellenes pártok] minimális közös

Az összeesküvés-elméletek nem csak a választási veszteségek
magja a rendszerre gyakorolt delegitimizáló hatás, a
671
valók

---

³ Az összeesküvés-elmélet különböző megközelítéseinek áttekintése megtalálható a *Struktura teorii spiskowych című* kötetben. Franciszek Czech által szerkesztett *Antologia* (2014).

a párt propagandája és akciói" (Capoccia, 2002, 14. o.). Capoccia azonban hangsúlyozza, hogy ez a fajta relációs rendszerellenesség nem feltétlenül jelenti azt, hogy a párt antidemokratikus álláspontot képvisel. A rendszerellenes pártot tágabb jelenségeként értelmezi, mint a forradalmi vagy antidemokratikus pártokat. Egy rendszerellenes párt olyan mélyreható változást követel, amelyet a valódi demokrácia nevében lehet véghezvinni. A pártok álláspontja elfogadhat baloldali vagy jobboldali ideológiai hivatkozási pontokat, de a politikai szintér tipikus ideológiai megosztottságán is átnyúlhat, mint egy heterodoxabb eszmekeverék. Ilyen körülmények között az átlagemberekhez intézett populista felhívást lehet alkalmazni a **status quo előnyeit élvező korrump elit ellen**. Egy rendszerellenes párt számos analógiát mutat a populista mozgalommal. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a levél inkább az elitekkel foglalkozik, és a politikai helyzet javításához nem kell megváltoztatni a rendszert. Ahogy Bartłomiej Michalak bemutatta, egy rendszerellenes pártnak fontos hasonlóságai vannak a protestpárttal. Ez abban a tendenciájukban látható, hogy "az állam politikájának elutasítására redukált politikai antikonszenzualizmus" (Michalak, 2011, 113. o.). Ebből következően a választói formájuk távolabbi térbeli elhelyezkedése jellemzi őket, mint a szomszédos, alacsony koalíciós potenciállal rendelkező pártokét (Michalak, 2011).

A 8 lengyel politikai párt közül, amelyek a választók legalább 1%-ának támogatását megszerezték, négy esetben **közvetlen rendszerellenes pártok elítélésére egybenlített jelző** PiS (a szavazatok 38%-a), Kukiz'15 (9%), Koalíció a Köztársaság Megújulásáért (Koalíció a Köztársaság Megújulásáért).

– Szabadság és Remény (Koalicja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja - KORWiN; 5%) és Együtt (Razem; 4%). Mindegyik párt élesen bírálta a lengyelországi politikai rendet, és radikális változást sürgetett. Ráadásul ezek a pártok mindannyian rendszerellenesnek vallják magukat, **vezetők és támogatók nem tekintik őket**. Az Együtt programnyilatkozatában például ez olvasható: "Azért alapítottuk meg az EGYÜTT, mert elégünk van! Van elég ideiglenes munkánk és hitelünk 30 évre. Van elég adókedvezményünk a nagyvállalatoknak és a bankoknak. Elegendő van a politikusok kasztjából, akik nem tudják, hogyan élnek az átlagemberek", és azt állítják, hogy "más **politikai utasítás**" (Razem, 2018). **Pavel Kukiz, a Kukiz'15 vezetője ainközvetlen rendszerellenes** politikai pártok szerepének korlátozása a többségi rendszer bevezetésével, kijelentette: "Évek óta a rendszerrel folytatott háború frontján állok, és nem adom fel" (Ścigaj, 2016). Janusz Korwin-Mikke, a KORWiN vezetője azonban azzal érvelt, hogy Kukiz, "ugyanolyan rendszerellenes, mint én" (Wiśniewska, 2015). Jerzy Baczyński, a "Polityka" magazin szerkesztője azonban egyfajta kommentárként ehhez a licitáláshoz azt a következtetést vont le, hogy "a legrendszerellenesebb párt a PiS" (Siek, 2015).

A rendszerellenes pártok e csoportjából csak a PiS és a Kukiz'15 lépte át a választási küszöböt és szerzett mandátumot. Négy párt esetében szintén nem kódolták a rendszerellenes párt jellemzőit: Polgári Platform (Platforma Obywatelska - PO; 24%), Modern by Ryszard Petru (Nowoczesna Ryszarda Petru - N; 8%), Lengyel Néppárt (Polskie Stronnictwo Ludowe).

– PSL; 5%), valamint a Demokratikus Baloldali Szövetség (Sojusz Lewicy

Az összeesküvés-elméletek nem csak a választási veszteségeknek
Demokratycznej - SLD; 8%) által vezetett koalíciós Egyesült Baloldal (Zjednoczona Lewica - ZL). Az SLD az egyetlen párt ebben a

csoport, amely nem érte el a küszöbértéket⁴. Összefoglalva érdemes megjegyezni a rendszerellenes politikai pártok sikerét a 2015-ös választásokon. Összességében a szavazatok több mint felét szerezték meg⁵.

Az összeesküvés-elméletekkel foglalkozó szakirodalomban az összeesküvés-elméleti bizalmatlanságot néha a populista, rendszerellenes vagy radikális ideológiák okának tekintik (Czech, 2006). Az összeesküvés-elméletet olyan világképként ábrázolják, amely radikális ideológiák elfogadásához vezet. Nem vitatom ezt az oksági modellt, de a tárgyalt kutatásban egy olyan elméleti modellt fogadtam el, amelyben a rendszerellenes pártok támogatottsága független változó. Ez egy olyan megoldás volt, amely szükséges volt a kutatási kérdés megválaszolásához, hogy mi történik a rendszerellenes pártok támogatóinak konspiratív bizalmatlansági szintjével. Elmondható, hogy a vizsgálat tárgya nem egyéni szint, ahol az összeesküvés-gondolkodás radikális nézetekhez vezet, hanem **csoporthív ad bizonyos típusú pártok levele garikó választék vannak nirt** mások. Valójában itt nem az egyéneket, hanem a választókat vizsgáljuk.

A harmadik változó a választási siker. Amint fentebb említettem, a siker lehet objektív vagy szubjektív. Különösen egy arányos többpártrendszerben a siker összetett kérdés lehet. Annak érdekében, hogy az eljárás világos és összehasonlítható legyen Uscinski kutatásával, a választási siker mértékét itt ugyanúgy határozzuk meg, mint az ő kutatásában: nem a legtöbb mandátum, hanem a kormányzó párttá válás (egyedül vagy koalícióban). Ebből a szempontból a PiS volt a 2015-ös lengyelországi választások összesített győztese.

Adatok

Ez a tanulmány egy 2016. novemberi, 1019 18 év feletti lengyel állampolgár körében végzett országos reprezentatív felmérés adataira támaszkodik. Referenciapontként a 2014 októberében 1003 15 év feletti lengyelről készült országos reprezentatív felmérést használom (csak a 18 év feletti, választójoggal rendelkező felnőtt válaszadók válaszait elemeztük). Mindkét felmérésben - az előbbit az IPSOS, az utóbbit a CBOS végezte - ugyanazt a 7 kérdést tették fel (többek között) az összeesküvés bizalmatlanságra és a politikai preferenciákra vonatkozóan. **Ez kható tette, hogy összeholtsam a bizalmatlanság szintjét a különböző pártok támogatói között a 2015-ös választások előtt és** után. Mindazonáltal az adatok néhány korlátozására is figyelniem kellett. Először is, nem volt lehetőségem panelkutatást végezni, és ugyanazokat a személyeket követni a választások előtt és után. Másodsor, az utóbbi felmérést szinte pontosan egy évvel a parlamenti választások után végeztem.

⁴ A ZL és az SLD esete összetett. A 2015-ös választásokon az SLD a baloldali koalíció tagja lett, amely több politikai pártból áll, és egyesek, mint például a Te Mozgalmad (Twój Ruch - TR), radikálisabb vagy rendszerellenes álláspontot képviselnek, mint mások. Végül is, mivel az SLD volt a koalíció vezetője programjukban és retorikájukban nehéz volt delegitimizáló hangot találni. Hozzá kell tenni, hogy Lengyelországban a koalíciós küszöb magasabb (8%), mint a pártoké (5%), ezért a ZL

Az összeesküvés-elméletek nem csak a választási veszteségeknek 7,55%-os eredményével nem nyert mandátumot, míg a PSL a szavazatok 5,13%-át megszerezve 16 mandátumot szerzett. *valók*

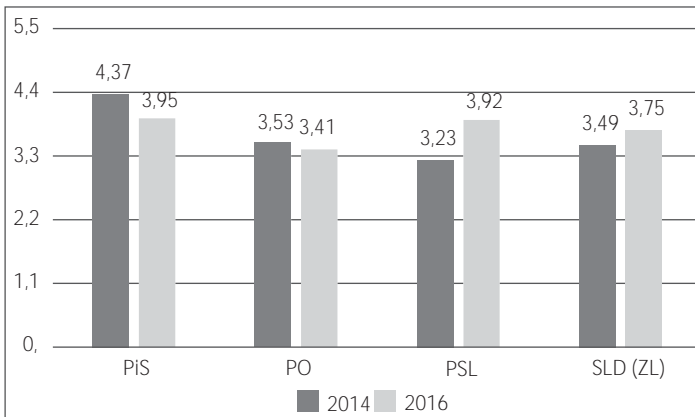
675

⁵ További adatok és a rendszerellenes pártok 2015-ös választási sikerének értelmezése a Paweł Borowiec, Małgorzata Kułakowska és Paweł Ścigaj (2016) által szerkesztett *Oblicza kampanii wyborczych 2015 roku című* kiadványban található.

mentáris választások. Dahlberg és Linde (2017) fent említett kutatásának fényében úgy tűnik, hogy ez nem komoly probléma, és feltételezhetjük, hogy az összeesküvés bizalmatlanság tartós jelenség. Mindazonáltal a két fenti korlátozás miatt nem zárhatjuk ki, hogy a válaszadók egy része a választás ~~választás~~ **választás** ~~előtt~~ **előtt** egy éven belül megváltoztatta pártpreferenciáját. Köztudott, hogy bizonyos mértékig ilyen folyamat zajlott le, és a PiS támogatottsága a választások után 40% fölé emelkedett. Ezzel elérkeztünk az utolsó korlátozáshoz: az adatok a politikai preferenciákat tükrözik, nem pedig a valós választási döntéseket. Mindenesetre az adatok segítségével még mindig többet tudhatunk meg az összeesküvés-elméleti bizalmatlanság és az adott álláspontot és ideológiát képviselő politikai párttal való azonosulás közötti összefüggésről.

Eredmények

Annak megállapítására, hogy a konspiratív bizalmatlanság mértéke csökken-e a győztes, rendszerellenes párt támogatói körében, és meghaladja-e a bizalmatlanság szintjét a konszenzusos, mérsékelt pártok támogatói körében, a 2015-ös választások előtti és utáni adatok diakronikus vizsgálatával kezdem. Az 1. ábra az összeesküvéses bizalmatlanság átlagos szintjének változásait mutatja be (0-7-es skála) a 2011-es választásokon mandátumot szerzett és a 2015-ös választásokon részt vevő négy jól bejártott politikai párt támogatói körében.

1. ábra. A konspiratív bizalmatlanság átlagos szintjének változása (0-7-es skála) a viszonylag jól bejártott politikai pártok támogatói körében

Az első megfigyelés az, hogy a PiS rendszerellenes támogatói körében a konspiratív bizalmatlanság szintje jelentősen csökkent a választási siker után. Ugyanakkor továbbra is valamivel magasabb maradt, mint a fennálló rendszer és a rendszerellenes pártok támogatói körében. A bizalmatlansági arány a 2014-es 4,37-ről 2016-ra 3,95-re csökkent a PiS támogatói körében, míg a másik három mérsékelt párt körében 3,51-ről 3,6-ra nőtt.

A különbség a

*Az összeesküvés-elméletek nem csak a választási veszteségeknek
valók*

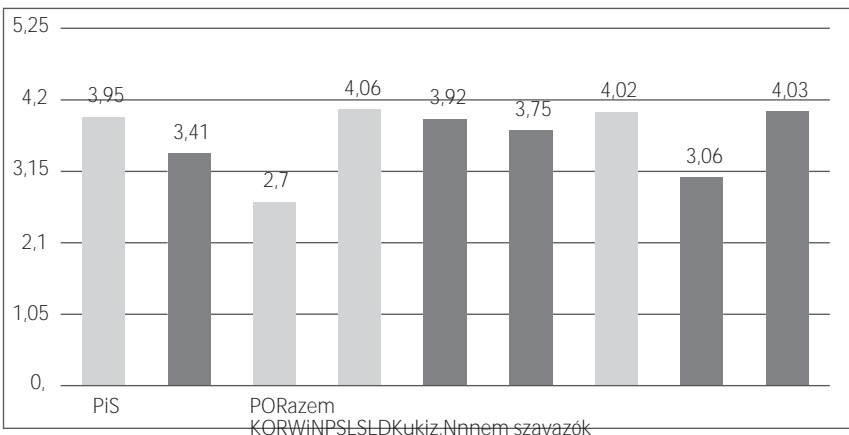
677

a rendszerellenes párt választási sikere után több mint kétszeresére, 0,86-ról 0,35-re csökkent.

Érdemes megjegyezni, hogy a **konspiratív bizalmatlanság legnagyobb mértékű** növekedése a fennálló politikai rendszer támogatói körében a PSL esetében következett be. Az SLD esete nem ennyire egyértelmű, hiszen 2015-ben baloldali koalíciót (ZL) hoztak létre kisebb és bizonyos mértékig a fennálló rendszerrel szemben kritikusabb csoportokkal, például az antiklerikális A Te Mozgalmaddal (Twój Ruch - TR) együtt. Következésképpen a konspiratív bizalmatlanság növekedését kiválthatta a radikálisabb támogatók beáramlása, valamint a 2015-ös választásokon elért gyenge eredmények, ahol a ZL nem tudta elérni a 8%-os koalíciós küszöböt.

A legérdekesebb megfigyelés az összeesküvéses bizalmatlanság váratlan csökkenése a **legyőzött PO támogatói körében**. Ez lehet, hogy csak a mintavételi hiba következménye. Vagy talán a legfrusztráltabb és legkiábrándultabb liberális választók szavaztak más pártokra. A CBOS közvélemény-kutató ügynökség jelentése szerint a PO szavazói a második leghűtlenebb választóknak bizonyultak (a PSL után), és 2011-es támogatóiknak csak 43%-a szavazott újra ugyanarra a pártra. Ehhez képest a PiS 2011-es szavazóinak 81%-a szavazott újra erre a pártra (CBOS 2015).

Annak vizsgálatához, hogy a győztes és a vesztes rendszerellenes pártok támogatói között milyen különbségek vannak a konspiratív bizalmatlanság szintjében a **nyilvános** rendszer **védelmeszövegek mérsékeltebb pártjaival összefüggésben**, részletesebb adatokra van szükség. A 2. ábra a politikai pártok támogatói körében 2016-ban tapasztalt konspirációs bizalmatlanság szintjét mutatja be.

2. ábra. A konspiratív bizalmatlanság szintje a politikai pártok támogatói körében 2016-ban. (A világosabb sávok a rendszerellenes pártok esetében)

Amint a Shapiro-Wilk-teszt bizonyította, az összegyűjtött adatok nem rendelkeznek a normális eloszlás jellemzőivel, és a számtani átlag nem az optimális módja a leírásuknak.

Mindazonáltal, hogy az adatokat könnyebben hozzáférhetővé tegyem, a leíró statisztika e legelterjedtebb eszközével kezdem. *valók*

A vesztes pártok összes támogatójának átlagos konspiratív bizalmatlansága alacsonyabb ($x = 3,48$, $SD = 1,89$), mint a PiS támogatói körében ($x = 3,95$, $SD = 1,93$). A bizalmatlanság átlagos szintje a *status quo* támogatói körében alacsonyabb volt ($x = 3,35$, $SD = 1,84$), mint a rendszerellenes pártok szavazói körében ($x = 3,93$, $SD = 1,94$).

A vizsgált adatokban nem voltak a rendszerpártoktól származó választási győztesek, ami azt jelenti, hogy a tényezőterv nem teljes. Következésképpen lehetetlenné teszi a kölcsönhatás hatásainak kiszámítását. Így az elemzéseket külön-külön végeztük el a választási eredmény faktorra és a párttípusra, majd a három alcsoportot összehasonlítottuk. Annak megválaszolására, hogy a választási vereség differenciálja-e a konspiratív bizalmatlanság szintjét, a Mann-Whitney U-teszt segítségével végeztük el a csoportok közötti összehasonlításokat (1. táblázat). A teszt kiválasztása abból adódott, hogy az alcsoportok eredményei között nyilvánvaló eltérések voltak a normális eloszláshoz képest. Ezért a kvantitatív adatok elemzésével kapcsolatos alapfeltevés nem teljesült.

1. táblázat. A választási győzelem / kudarc és az összeesküvéses bizalmatlanság szintje

	Győzelem a választáson (N = 260)	Kudarc (N = 352)
	<i>MdnMrangMdnMrangUp</i>	
Az összeesküvéses bizalmatlanság szintje	4332,934286	9838888,500001

Az elemzés statisztikailag szignifikáns különbséget mutatott a csoportok között: $U = 38888,50$; $p = 0,001$. A választásokon vereséget szenvedett pártok választóit ($Mdn = 4$; $Mrang = 286,98$) alacsonyabb bizalmatlansági szint jellemezte, mint a győztes pártok választóit ($Mdn = 4$; $Mrang = 332,93$). A hatás nagysága, amelyet a Glass rangú biszeriális korrelációs együtthatóval ($rg = 0,15$) mértek, gyenge kapcsolatot jelez a változók között.

Egy másik elemzés azt vizsgálta, hogy a rendszerpártiak és a rendszerellenes pártok különböznek-e a bizalmatlanság szintje tekintetében (2. táblázat).

2. táblázat. Rendszer- és rendszerellenes pártok és a bizalmatlanság szintje

	Rendszerellenes pártiak (N = 329)		Rendszeres fél (N = 283)		U	p
	<i>Mdn</i>	<i>Mrang</i>	<i>Mdn</i>	<i>Mrang</i>		
Az összeesküvéses bizalmatlanság szintje	4	330,90	3	278,13	38525,00	< 0,001

Statisztikailag szignifikáns különbség volt: $U = 3885,00$; $p < 0,001$. A rendszerpártok támogatói ($Mdn = 3$; $Mrang = 2813$) alacsonyabb szintű konspirációs bizalmatlanság jellemezte, mint a rendszerellenes pártok szavazóit ($Mdn = 4$; $Mrang = 330,90$). A Glass rangú biszeriális korrelációs együttható ($rg = 0,17$) a hatás gyengeségét jelzi.

Az elemzés utolsó szakaszában a választásokon elbukott rendszer- és rendszerellenes pártok támogatóit, valamint a győztes rendszerellenes párt választóit hasonlították össze. A Kruskal-Wallis H-tesztet használták (4. táblázat).

3. táblázat. A bizalmatlanság szintje az összehasonlított csoportokban

	I: rendszer (N = 69)	hiba Mrang	II: rendszerellenes győzelem (N = 283)	III: rendszerellenes hiba (N = 260)		
	Mdn	Mrang	MdnMrang	Mrang	p	Post-hoc
Az összeesküvés s bizalmatlanság szintje	4	323,27	3278,13	4332,9314,03	0,001	II < III

Az elemzés statisztikailag szignifikáns különbségeket mutatott a konspiratív bizalmatlanság szintjében [$H(2) = 14,03$; $p = 0,001$]. A Dunn-tesztet alkalmazó post hoc összehasonlítások azt mutatták, hogy a választásokon győztes rendszerellenes pártok támogatóit ($Mdn = 4$; $Mrang = 332,93$) szignifikánsan magasabb szintű konspiratív bizalmatlanság jellemezte, mint a választásokon elbukott rendszerpártok szavazóit ($Mdn = 3$; $Mrang = 278,13$) ($p = 0,001$, $\eta^2 = 0,02$).

Záró megjegyzések

Az eredmények fényében azt mondhatjuk, hogy Joseph Uscinskinek igaza van, amennyiben csak a hagyományos politikai pártokat vesszük figyelembe. Az összeesküvés-elméletek a politikai veszteségek, és még inkább a rendszerellenes pártok támogatóinak szólnak. Az ~~archiduknagóitól származó~~ két-dimenziós modell eredeti hipotézisét, amelyben a választási frusztráció és az ideológia hatással van az összeesküvés-elméleti bizalmatlanságra. ~~Aváltozások nélkül az összeesküvés bizalmatlanság szintje a rendszerellenes párt támogatói körében a választás után magasabb~~ maradt, mint a status quo hívei körében. Ez azt jelenti, hogy a személyiségváltozásokon kívül, amelyeket a szociálpszichológusoknak kellene részletesen tanulmányozniuk, az ideológiai és szituációs tényezőknek van hatása az összeesküvés-gondolkodásra. Az ilyen politikai tényezők és az összeesküvés-elméletekben való hit között összefüggést állapítottak meg.

Elméleti szinten Karl Popper, akit az összeesküvés-elmélet kutatás nagy öregjének tartanak, már régen rámutatott arra, hogy "olyan események, mint a háború, a munkanélküliség, a szegénység, a hiány, amelyeket az emberek általában nem szeretnek" (2013 [1945], 306. o.), és konspiratív hibáztatást váltanak ki. Most azt látjuk, hogy a társadalom számára viszonylag kevésbé fontos és nem pusztító események, mint például egy választási vereség, is alakítják az összeesküvéses bizalmatlanságot. Másrészt túl

egyszemélyes választási rendszerrel. Úgy tűnik, hogy a politikai **attitűdök és ideológiák** is relevánsak. Sőt, nem csak a viszonylag ritka radikális és antidemokratikus ideológiák járulhatnak hozzá a konspiratív bizalmatlansághoz, ahogy azt néhány korábbi kutatás sugallta (Korzeniowski, 2014; van Prooijen et al., 2015). Általános elégedetlenség a politikai rendszerrel szemben,

különböző formáiban szintén releváns lehet. A konspiratív bizalmatlanság problémája nem korlátozódhat a társadalom radikális peremvidékére. A demokratikus eljárásokkal és intézményekkel szembeni növekvő elégedetlenség idején az összeesküvéses bizalmatlanság attitűdje népszerűvé vált az elégedetlen demokraták és a kritikus polgárok körében. Ez fontos megállapításnak tűnik. A fenti megállapítások megerősítéséhez és a közsférával szembeni nagyfokú bizalmatlanságot övező mélyebb politikai és társadalmi tényezők feltárásához azonban további, különböző politikai kontextusokban végzett, fejlettebb mutatókkal és kifinomultabb elemzéssel rendelkező kutatásokra van szükség.

Hivatkozások

- Anderson, Ch.J., LoTempio, A.J. (2002): "Winning, Losing and Political Trust in America". *British Journal of Political Science*, Vol. 32, No. 2, 335-351.
- Anderson, Ch.J., Guillory, Ch.A. (1997). "Politikai intézmények és a demokráciával való elégedettség: A Cross- National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems". *American Political Science Review*, Vol. 91 No. 1, 66-81.
- Anderson, Ch.J., Tverdova, Y.V. (2003). "Corruption, Political Allegiances, and Attitudes Toward Government in Contemporary Democracies" *American Journal of Political Science*, Vol. 47(1), 91-109.
- Banducci, S.A., Karp, J.A. (2003). "Hogyan változtatják meg a választások a polgárok politikai rendszerről alkotott képét: Campaigns, Media Effects and Electoral Outcomes in Comparative Perspective". *British Journal of Political Science*, Vol. 33(3), 443-467.
- Cappocia, G. (2002). "Rendszerellenes pártok. A Conceptual Reassessment". *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 14 (2), 9-35.
- CBOS. (2015). *Przeptywy elektoratów w wyborach parlamentarnych 2011 i 2015 (Komunikat z badań 166/2015)* Retrieved from: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_166_15.PDF.
- Chang, E., Chu, Yun-han, Wu, Wen-chin. (2014). "Consenting to Lose or Expecting to Win? A választók győztes-vesztes státuszának és a demokráciával való elégedettségének időközi változásai". In Jaques Thomassen (szerk.), *Választások és demokrácia: Representation and Accountability* (232-253). Oxford: Oxford University Press.
- Czech, F. (2006). "Populizm a teorie spiskowe". *Politeja*, Vol. 2 (4), 419-433.
- Czech, F. (2014). *Struktura teorii spiskowych. Antologia*. Kraków: Nomos.
- Czech, F. (2015). *Spiskowe narracje i metanarracje*. Kraków: Nomos.
- Dahl, Stefan Lind, Jonas (2017) "Admokráciával való elégedettség győztes-vesztes különbségének dinamikája: Evidence from a Swedish citizen panel" *International Political Science Review*, Vol. 38 (5), 625-641.
- Dunleavy, P., Diwakar, R. (2013). "Analysing Multiparty Competition in Plurality Rule Elections" *Party politics*, Vol. 19 (6), 855-886.
- Esaiasson, P. (2011). "A választási vesztesek felülvizsgálata - Hogyan reagálnak a polgárok a választási vereségre az urnáknál". *Electoral Studies*, Vol. 30(1), 102-113.
- Fenster, M. (2008). *Összeesküvés-elméletek. Titoktartás és hatalom az amerikai kultúrában*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Grzesiak-Feldman, M. (2016). *Psychologia myślenia spiskowego*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu

- Hofstadter, R. (1996) [1964]. *A paranoid stílus az amerikai politikában és más esszék*. Cambridge: Harvard University Press.
- Inglehart, R. (1987). "Szélsőséges politikai álláspontok és az összeesküvésről alkotott elképzelések: Even Paranooids Have Real Enemies", In Graumann, C.F., Moscovici, S. (Eds.), *Changing Conceptions of Conspiracy*, 231-244, New York: Springer-Verlag.
- Knight, P. (2000). *Összeesküvés-kultúra. Kennedytől az X-aktáig*. London: London: Routledge.
- Korzeniowski, K. (2014). *Polska prawica polityczna. Żądła natury i konkretye spiskowego rylerio polityce*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Krouwel, A., Kutyski, Y., van Prooijen, J.-W., Martinsson, J. & Markstedt, E. (2017). "Does Extreme Political Ideology Predict Conspiracy Beliefs, Economic Evaluations and Political Trust? Evidence From Sweden". *Journal of Social and Political Psychology*, Vol. 5(2), 435-462.
- Kuřakowska, M., Borowiec, P. & Œigaj, P. (szerk.). (2016). *Oblicza kampanii wyborczych 2015 roku*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Munk, B. (2011). "Apartheid-korszakosság". *Polish Political Science Yearbook* Vol. 40 (2011), 110-121.
- Popper, Karl R. (2013) [1945]. *A nyílt társadalom és ellenségei*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Robins, R.S., Post, J. (1997). *Politikai paranoia: A gyűlölet pszichopolitikája*. New Haven: Yale University.
- Sartori, G. (1976). *Pártok és pártrendszer: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University. Sajtó.
- Siek, A. (2015). *Najbardziej antysystemowym ugrupowaniem jest PiS*. Retrieved from: http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,17874421,_Najbardziej_antysystemowym_ugrupowaniem_jest_PiS.html.
- Smallpage, S.M., Enders A.M. & Uscinski, J.E. (2017) "The Partisan Contours of Conspiracy Theory Beliefs" (Az összeesküvés-elméleti meggyőződések pártpolitikai körvonalai) *Research and Politics*, Vol. 4 (4), 1-7.
- Œigaj, P. (2016) "Jestemna finnie walki z systemem wiadukt. I bęę wazył obkora" *Styl paranoiczny w retoryce wyborczej Pawla Kukiza*. In: *Kuřakowska M., Borowiec, P. & Œigaj, P. (Eds.), Oblicza kampanii wyborczych 2015 roku*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Razem. (2015). *Deklaracja programowa*. Letöltve: <http://partiarazem.pl/program/>.
- Uscinski, J.E., Klofstad, C. & Atkinson, M.D. (2016). "Mi hajtja az összeesküvéses hitet? The Role of Informational Cues and Predispositions" *Political Research Quarterly* 2016, Vol. 69 (1), 57-71.
- Uscinski, J.E., Parent, J.M. (2014). *Amerikai összeesküvés-elméletek*, New York: Oxford University Press.
- van Prooijen, J.-W., Krouwel, André P.M. & Pollet, T.V. (2015). "Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories" (A politikai szélsőségség előreljzi az összeesküvés-elméletekben való hitet). *Social Psychological and Personality Science*, Vol. 6 (5), 570-578.
- Więwiada, K. (2015). *Pawel Kukiz vs Janusz Korwin-Mikke. Najciekawszy pojedynek w wyborczym peletonie*. Retrieved from: <https://natemat.pl/133621,pawel-kukiz-vs-janusz-korwin-mikke-najciekawszy-pojedynek-w-wyborczym-peletonie>.

Szerző

Franciszek cseh

Jagelló Egyetem, Interkulturális Tanulmányok Tanszék.

Elérhetőségek: ul. Gronostajowa 3, 30-349 Kraków, Lengyelország; e-mail: franciszek.czech@uj.edu.pl.